

L'apropiació de la memòria dels voluntaris jueus de la Guerra Civil espanyola per l'*establishment* sionista

RAANAN REIN¹

Universitat de Tel Aviv

La Guerra Civil espanyola va suscitar un fort interès a la Palestina jueva (i més tard a l'Estat d'Israel) d'ençà del seu inici a mitjan 1936. Aleshores, la Guerra Civil va generar un ampli ventall de reaccions entre els jueus de Palestina. Alguns van simpatitzar amb els «nacionals» i amb el seu propòsit de lliurar Espanya de «l'amenaça comunista», mentre que d'altres van preferir restar neutrals seguint l'exemple de Gran Bretanya, a la qual la Societat de Nacions havia atorgat el mandat sobre Palestina. No obstant això, la majoria de la població va donar suport a la República espanyola i va col·lectar diners, aliments i medicaments a fi d'ajudar-la en aquells moments tan difícils.²

Però, tot i aquestes mostres de solidaritat envers la República, gairebé tots els grups del *Yishuv* jueu (la comunitat jueva establerta a Palestina), inclosos els diferents sectors de l'esquerra sionista, van oposar-se a l'enviament de joves que s'unissin als voluntaris de les Brigades Internacionals.³ Aquells eren els dies de

¹ L'autor agraeix el seu suport a la càtedra Elías Sourasky d'Estudis Ibèrics i Llatinoamericans, i al Centre d'Estudis Internacionals i Regionals S. Daniel Abraham, ambdós de la Universitat de Tel Aviv, així com al Centre Fox de Recerca Humanística de la Universitat d'Emory, on va completar l'esborrany inicial d'aquest article.

² Sobre Palestina i la Guerra Civil espanyola, vegeu Raanan Rein. «Echoes of the Spanish Civil War in Palestine: Zionists, Communists and the Contemporary Press», *Journal of Contemporary History*, 43, 1 (2008), p. 9-23. Vegeu també el documental d'Eran Torbiner *Madrid Comes Before Hanita* (Israel, 2006, 58 minuts).

³ El Poalei Tzion va ser l'únic partit sionista que va sospesar la possibilitat de fomentar l'enviament de voluntaris a la Guerra Civil, i un dels seus dirigents, Moshe Aram, fins i tot va viatjar a Espanya i va reunir-se amb els voluntaris procedents de la Palestina jueva. El partit va expressar el seu suport al POUM. Vegeu Moshe Bachar. «Hanita és preferible a Madrid: la reacció del *Yishuv* de Palestina davant la Guerra Civil espanyola» [en hebreu]. Universitat de Tel Aviv (tesi de màster), 1998, p. 91-92 i 234.

la rebel·lió del Moviment Nacional Palestí —els aldarulls àrabs de 1936-1939, que van acabar amb la vida de centenars d'àrabs, jueus i britànics— i, alhora, de la creació de la línia d'assentaments jueus «de torre i palissada». Els arguments habituals eren que «el *Yishuv* està lluitant per la seva supervivència en la mateixa mesura que la República espanyola» i que «Hanita [un quibuts fronterer] és més important que Madrid». Aquesta darrera frase la va encunyar Ya'acov Hazan, una de les figures cabdals del moviment sionista i socialista Hashomer Hatzá'ir i, més endavant, del partit polític Mapam (Partit Unit dels Treballadors). Ya'akov Riftin, un altre membre destacat del Hashomer Hatzá'ir, va reconèixer en certa ocasió: «No tenim la capacitat ni el temps necessaris per ocupar-nos dia rere dia dels esdeveniments que estan tenint lloc als fronts d'Espanya. Ja fa tres anys que nosaltres també ens estem defensant a les trinxeres. Patim baixes cada dia, i ningú no sap si hem arribat al punt àlgid del terror o si el pitjor està encara per venir».⁴ Així mateix, també semblava que els mitjans de comunicació jueus de l'època estiguessin conspirant per silenciar la història dels voluntaris que marxaven cap a Espanya, a fi de no encoratjar altres jueus a fer el mateix. En els articles i les notes publicades al voltant de les Brigades Internacionals, era palesa l'absència de qualsevol referència als voluntaris de Palestina.⁵

En aquest context, les actituds que avui en dia es donen a Israel cap als antics voluntaris poden semblar sorprenents. Acceptats poc a poc per l'*establishment* sionista a partir dels anys setanta, actualment els voluntaris són presentats sovint com els primers lluitadors jueus contra el feixisme i el nazisme. La meua hipòtesi és que la creació d'una cadena d'esdeveniments que vinculava la lluita dels voluntaris jueus a Espanya amb l'aixecament del gueto de Varsòvia i, més tard, amb les guerres d'Israel contra els seus enemics àrabs, va preparar el terreny per a la inclusió dels veterans de la Guerra Civil espanyola al panteó dels herois israelians. Va ser un camí llarg i tortuós, en algun punt del qual la dimensió ideològica de la seva lluita va esvaïr-se. Van esterilitzar-se tant el radicalisme i l'universalisme que caracteritzaven els veterans com les seves conviccions, però, alhora, ja no foren considerats «traïdors als interessos nacionals del poble jueu», com havia passat als anys trenta. En qualsevol cas, un cop els seus documents es van dipositar als arxius de l'exèrcit israelià als anys noranta, la transformació va esdevenir oficial. L'*establishment* sionista va apropiarse de la seva lluita i els va presentar com a herois jueus, com a patriotes que havien lluitat per protegir el seu poble i la seva terra, Israel.

Així doncs, aquest article analitza les actituds canviants de la societat i del sistema polític israelians vers els voluntaris supervivents després del seu retorn a

⁴ *Hashomer Hatzá'ir*, 1 de setembre de 1938.

⁵ Per a una visió global sobre la cobertura donada per la premsa jueva de Palestina a la Guerra Civil espanyola, vegeu Joseph Algazy. «La Guerra Civil espanyola a la premsa hebrea de Palestina, 1936-1939», a Raanan Rein (ed.). *No passaran! La Guerra Civil espanyola, 1936-1939* [en hebreu]. Tel Aviv: Zmora-Bitan, 2000, p. 272-305.

la Palestina jueva o, d'ençà de 1948, a l'Estat d'Israel. Després d'una breu anàlisi de la participació jueva en general —i de la dels jueus palestins en particular— a la Guerra Civil espanyola, centrarem la nostra atenció en les reaccions inicials cap als voluntaris que tornaven i, a continuació, en dos esdeveniments cabdals en el decurs de la tardana i gradual incorporació d'aquests combatents a la narrativa nacional israeliana: el Congrés Internacional dels Combatents Jueus a les Brigades Internacionals, celebrat el 1972 a Tel Aviv i patrocinat per l'Histadrut (la Federació General de Treballadors d'Israel) i per diversos quibuts, i el discurs pronunciat el 1986 pel president israelià, Haim Herzog, amb motiu del cinquantè aniversari de l'esclat de la Guerra Civil espanyola.

VOLUNTARIS JUEUS DE PALESTINA ALS CAMPS DE BATALLA IBÈRICS

El nombre de voluntaris jueus que van allistar-se a les Brigades Internacionals per defensar la República espanyola va ser molt alt. Segons la majoria d'estimacions, entre 4.000 i 8.000 jueus van presentar-se com a voluntaris per lluitar per la República espanyola, sobre un total d'uns 40.000 voluntaris arribats d'una cinquantena de països diferents.⁶ És difícil donar una xifra més precisa, perquè estaven repartits entre les diferents unitats nacionals (excepte els que van combatre a la companyia batejada en honor de Naftali Botwin, un comunista jueu-polonès que el govern de Pilsudski havia executat el 1925).⁷

Molts d'aquests voluntaris defensaven postulats internacionalistes, i la idea d'emfasitzar la seva identitat jueva els era aliena. La majoria estaven tractant d'aturar, amb les seves vides si calia, l'onada nazi-feixista que recorria Europa. Tanmateix, hi ha un fet innegable: la proporció de jueus entre els voluntaris dels diferents països era en molts casos força superior a la seva representació en el conjunt de la població de cadascun d'ells.

La notable presència de jueus a les Brigades Internacionals va contribuir a reforçar els estereotips antisemites del bàndol nacional, que solia parangonar els jueus i els bolxevics. Aquesta equiparació va ser força freqüent en les publicacions de la Falange en aquells anys (per exemple, en els articles escrits per Ernesto

⁶ Sobre els voluntaris jueus a la Guerra Civil espanyola, vegeu Gerben Zaagsma. «“A Fresh Outburst of the Old Terror”? Jewish-born Volunteers in the Spanish Civil War». Institut Universitari Europeu (tesi doctoral), 2008; Colin Shindler. «“No pasarán”: The Jews Who Fought in Spain», *The Jewish Quarterly*, 33, 3 (1986), p. 34-41; Arno Lustiger. *Schalom Libertad! Juden in Spanischen Bürgerkrieg*. Frankfurt: Athenäum, 1989; David Diamant. *Combattants juifs dans l'Armée Republicaine Espagnole*, Paris: Editions Renouveau, 1979; Josef Toch. «Jueus a la Guerra Civil espanyola, 1936-1939» [en hebreu], *Basha'ar*, 17, 6 (1974), p. 456-466; Isidro González. *Los judíos y la Guerra Civil española*, Madrid: Hebraica Ediciones, 2009; Raanan Rein. «A Trans-National Struggle with National and Ethnic Goals: Jewish-Argentines and Solidarity with the Republicans during the Spanish Civil War» (en preparació).

⁷ Gerben Zaagsma. «Jewish Volunteers in the Spanish Civil War: A Case Study of the Botwin Company». Universitat de Londres (tesi de màster), 2001.

Giménez Caballero o Juan Pujol a *Domingo* el 1938).⁸ Entre 150 i 250 voluntaris jueus també van sortir de Palestina cap a Espanya, la majoria d'ells membres del Partit Comunista de Palestina (PCP). Si es té en compte que la comunitat jueva de la zona no passava aleshores dels 400.000 habitants, es tracta d'una xifra considerable. Malgrat tot, al llarg dels anys el Partit Comunista Israelità va tractar d'exagerar la quantitat de voluntaris a fi de millorar la seva imatge.⁹ La majoria d'obres escrites per membres del Partit Comunista i pels seus simpatitzants afirmaven que el nombre de voluntaris havia estat d'entre 300 i 500.¹⁰

Aquests voluntaris, animats per la fe i pel sentiment que tenien un deure a complir, van marxar com a pioners de la lluita antifeixista. Alguns d'ells, tanmateix, en realitat només van allistar-se a les Brigades Internacionals després que les autoritats britàniques els expulsessin de Palestina.¹¹ Les autoritats del mandat van prohibir les activitats comunistes i, a partir de principis dels anys vint, sovint es deportava els militants comunistes que havien nascut fora de Palestina.¹² Sembla que almenys alguns comunistes estaven convençuts que «lluitar heroicament a Espanya era preferible a passar llargs períodes a la presó». Un voluntari, Abraham Stockstill, va contar a la comissió d'investigació que la Societat de Nacions va enviar a Espanya que la policia secreta britànica de Palestina l'havia obligat a presentar-se com a voluntari per lluitar a la Guerra Civil: «Vaig estar vuit mesos a la presó a Palestina, i el detectiu de la policia anglesa S. va entrar a la meua cel·la i va amenaçar-me que, si no anava a Espanya, em tindrien engarjolat durant anys. Va preparar els papers i va donar-me diners per a les despeses del viatge».¹³

⁸ Sobre aquest tema, vegeu Gonzalo Álvarez Chillida. *El antisemitismo en España*. Madrid: Marcial Pons, 2002, part IV; Isabelle Rohr. *The Spanish Right and the Jews, 1898-1945: Antisemitism and Opportunism*. Brighton: Sussex Academic Press, 2008, cap. 3; Raanan Rein. «Imatges del passat, codis culturals i l'actitud espanyola envers els jueus durant el període d'entreguerres», a Raya Cohen (ed.). *Jueus europeus i europeus jueus entre les dues guerres mundials* [en hebreu], Tel Aviv: The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, 2004, p. 109-141.

⁹ Sobre la història del PCP, vegeu Shmuel Dothan. *Rojos: el Partit Comunista de Palestina* [en hebreu], Kfar Saba: Shevna Hasofer, 1991; Joel Beinín. «The Palestine Communist Party 1919-1948», *MERIP Reports*, 55 (març de 1977), p. 3-16; Avner Ben-Zaken. *Comunisme com a imperialisme cultural* [en hebreu]. Tel Aviv: Resling, 2006; Leon Zehavi. *Separats o junts: Jueus i àrabs a Palestina segons els documents del Comintern* [en hebreu]. Jerusalem: Keter, 2005.

¹⁰ Israel Centner, a qui els comunistes van demanar que escrivís la història dels brigadistes quan va tornar a Palestina ja el 1937, fou el principal responsable del mite dels «400 palestins voluntaris». Vegeu la seva obra *De Madrid a Berlín* [en hebreu]. Tel Aviv, 1966. I vegeu també Ruth Levin. *Els dretes estaven amb Espanya, 1936-1939* [en hebreu]. Tel Aviv, 1987.

¹¹ Nir Arieli: «Induced to Volunteer? The Predicament of Jewish Communists in Palestine and the Spanish Civil War», *Journal of Contemporary History*, 46 (2011). Vegeu també les memòries de Ruth Lubitz. *Vaig escollir una vida de lluita* [en hebreu]. Tel Aviv: Ofakim, 1985, p. 186-187.

¹² Dothan calcula que al voltant de 700 comunistes van ser deportats de Palestina durant el període del mandat. Vegeu la seva obra *Rojos...*, cit., p. 10.

¹³ Centner. *De Madrid a Berlín...*, cit., p. 81 i 137.

Al seu torn, David Ostrowski va romandre tres anys a la presó abans de ser deportat a França per anar després a combatre a Espanya.¹⁴

Al principi, el Partit Comunista Israelità no només va oposar-se a les deportacions, sinó que també va negar-se a permetre que els seus membres s'allistessin a les Brigades Internacionals, això com a conseqüència, en part, de l'ambigua política de Moscou en el decurs de les primeres setmanes del conflicte.¹⁵ Alhora, el PCP, un partit numèricament feble i amb una majoria de membres jueus, temia que el nombre d'afiliats disminuís i que fos incapaç de combatre tant el sionisme com l'imperialisme britànic. No obstant això, quan els seus dirigents van adonar-se no sols que no podrien impedir les deportacions, sinó que el Comintern acceptava els allistaments forçosos, no van tenir més remei que cedir i acatar la línia imposada per Moscou.

Quan Gran Bretanya va signar el tractat de no-intervenció, els comunistes nascuts a l'estranger començaren a ser deportats a França, des d'on se suposava que poc després havien de marxar cap a Espanya. Al principi de 1937, alguns membres del PCP expulsats de Palestina van crear un comitè per ajudar a travessar la frontera aquells dels seus camarades que volien anar a combatre a Espanya. Els primers membres del PCP que van lluitar-hi van ser Haim Elkon i Nahum Weiss, ambdós deportats de Palestina abans d'esclatar la guerra. Van arribar a Barcelona per participar a l'Olimpíada Popular, que teòricament havia de començar el 19 de juliol en protesta pels Jocs Olímpics celebrats a l'Alemanya nazi.¹⁶ Elkon i Weiss van ser dels primers voluntaris estrangers que van lluitar en defensa de la República. Van caure en combat al principi d'agost i al novembre de 1936, respectivament.¹⁷

No hi ha dubte que alguns joves aventurers també van sentir-se atrets per Espanya per altres motius (la majoria dels voluntaris provinents de Palestina eren homes solters d'una vintena d'anys que mai no havien posat un peu a la península Ibèrica). Però aquests incentius juvenils i aventurers —o l'avorriment o els problemes a casa— no solen mencionar-se a les entrevistes amb els veterans de les Brigades Internacionals. Proveïts d'informació retrospectiva al voltant de tot el que va esdevenir durant la Guerra Civil espanyola, la Segona Guerra Mundial i sota la dictadura de Franco, prefereixen remarcar només les motivacions ide-

¹⁴ Joseph Algazi. «With the Last Survivors of the Jewish Soldiers who Fought in the Spanish Civil War», *Ha'aretz*, 10 de maig de 2004.

¹⁵ Sobre la Unió Soviètica i la Guerra Civil espanyola, vegeu Stanley G. Payne. *Unión Soviética, comunismo y revolución en España (1931-1939)*. Barcelona: Plaza & Janés, 2003; Daniel Kowalsky. *La Unión Soviética y la Guerra Civil española*. Barcelona: Crítica, 2003.

¹⁶ *Hashomer Hatza'ir*, 15 de juliol de 1936; *Ha'aretz*, 24 de juliol de 1936; *Davar*, 10 d'agost de 1936. Sobre l'Olimpíada Popular, vegeu Guy Walters. *How Hitler Stole the Olympic Dream*. Nova York: HarperCollins, 2007, cap. 6; X. Pujadas i C. Santacana. «The Popular Olympic Games, Barcelona 1936: Olympians and Antifascists», *International Review for the Sociology of Sport*, 27, 2 (1995), p. 139-150; Paul K. Martin. «Spain's Other Olympics», *History Today*, 43 (agost de 1992), p. 6-8.

¹⁷ Dothan. *Rojos...*, cit., p. 244.

ològiques de lluitar contra el feixisme.¹⁸ Per què, doncs, és tan difícil establir el nombre exacte de voluntaris que van deixar Palestina per combatre en defensa de la República? Eren jueus tots els voluntaris procedents de Palestina? En primer lloc, cal que especifiquem els criteris emprats per fixar el nombre de voluntaris. Hi hauríem de tenir en compte només els que van sortir de Palestina d'ençà del 18 de juliol de 1936, o també hauríem d'incloure-hi els que havien marxat abans per estudiar, viatjar o visitar llurs famílies a Europa i que van anar a Espanya després d'esclatar la guerra? Si adoptem el primer criteri, no van haver-hi més de 145-160 combatents (segons les dades que hem recollit, de 145 voluntaris hi havia 131 homes i 14 dones).

Com en els casos de França o Bèlgica, la majoria eren comunistes originaris de l'Europa oriental o central que comptaven entre divuit i vint-i-quatre anys, decidits a continuar a Espanya la seva lluita contra el feixisme. Només aproximadament una dotzena eren sionistes (dos d'ells, Jecheskel Piekar i David Karon, eren membres de l'Haganà, l'organització paramilitar clandestina creada el 1920 que va esdevenir l'espina dorsal de l'exèrcit israelià un cop declarada la independència), i sembla que no van lluitar al costat dels seus paisans comunistes. David Karon i David Dgani foren expulsats del quibuts Kfar Menachem quan van decidir anar a Espanya, però els hi van admetre de bell nou quan van tornar a Palestina.¹⁹ Almenys 45 d'aquests voluntaris van morir als camps de batalla d'Espanya i d'altres 14 durant la Segona Guerra Mundial. L'oficial de més alta graduació era Mordechai Milman, caigut en combat a la batalla de l'Ebre.²⁰ Dels 145 voluntaris, n'hi havia 133 jueus, set armenis, quatre musulmans i un cristià. Així doncs, hi eren representats diversos grups religiosos i ètnics, tot i que la gran majoria eren jueus.

Malgrat aquesta diversitat, hi ha quelcom artificial, per no dir fals, en la manera en què el Partit Comunista va tractar de presentar els voluntaris com l'encarnació de la solidaritat àrab-jueva. Després de tot, durant la major part del període del mandat, el PCP va seguir sent predominantment jueu. D'altra banda, fóra erroni afirmar que la majoria d'àrabs palestins van donar suport a la Itàlia feixista, l'exèrcit franquista i l'Alemanya nazi. Als anys trenta, la majoria de la població àrab de Palestina tenia una consciència política limitada, i encara que alguns intel·lectuals, periodistes i membres de l'elit local sí que van mostrar-se partidaris dels moviments feixistes i semifeixistes europeus, ho van fer per altres raons: en gran part, per la seva hostilitat envers l'imperialisme francès i britànic,

¹⁸ Salman Salzman, un dels veterans palestins de les Brigades Internacionals, va negar-se a acceptar les xifres a la baixa d'alguns historiadors i la interpretació «distorcionada» oferida per alguns d'ells al voltant dels motius que van portar els joves jueus de Palestina a Espanya. Entrevista amb l'autor, quibuts Mizrah, 19 de gener de 1994.

¹⁹ David Karon. «Monòleg: La República ens va donar tot el que tenia» [en hebreu], *Iton*, 77 (1986), p. 77-78 i 26; Yaron London. «Los pasionarios» [en hebreu], *Ha'ir*, 7 d'octubre de 1983, p. 18-19.

²⁰ Vegeu la seva biografia: Mordechai Avi-Shaul. *Un comandant hebreu als fronts d'Espanya* [en hebreu]. Tel Aviv, 1945.

d'una banda, i envers la Unió Soviètica i el comunisme, de l'altra. D'altres, en canvi, van oposar-se al feixisme i el nazisme ja a mitjan dels anys trenta. Avui en dia, el conflicte palestino-israelià aguditza la tendència de la gent a dimonitzar l'enemic equiparant-lo a tot allò que sigui percebut com a maligne i perillós (en aquest cas, sovint es presenta el nacionalisme palestí com si tot ell fos favorable al feixisme o al nazisme).

Nagib Yussuf, per exemple, era un activista de l'Associació d'Ajuda a les Víctimes del Feixisme i de l'Antisemitisme (Antifa) que va definir Franco com un enemic de la nació àrab i que era molt crític amb el fet que els musulmans marroquins fossin una eina en mans de les forces reaccionàries de Franco. Ali Abdel Halik, un comunista àrab de família treballadora, va marxar cap a Espanya tan bon punt el van excarcarar, va caure ferit al front de Terol i més tard va morir en un hospital. Per la seva banda, Mustafa Sa'adi, un membre destacat del PCP als anys vint, va anar a Espanya com a periodista.²¹ Com podem comprovar arran de les investigacions de Mustafa Kabha, tot i que al principi els diaris palestins van mostrar admiració pel feixisme italià i pels rebels espanyols, poc a poc van aixecar-se veus contra Mussolini i el bàndol nacional.²²

Tornant a l'assumpte de les xifres, si eixemplem els nostres criteris per incloure-hi els voluntaris que van marxar de Palestina o van ser deportats abans del 1936 (sobretot als anys vint i principis dels trenta) i que van anar a Espanya per combatre en defensa de la República, el nombre augmenta algunes dotzenes. En aquest article, dedicat a les actituds israelianes cap als antics voluntaris, també hem inclòs els que van arribar a Palestina i Israel un cop finalitzada la Guerra Civil espanyola, en alguns casos fins i tot ja als anys seixanta. Una decisió motivada per la importància que hi van tenir en el canvi d'actitud per part de l'*establishment* israelià envers els voluntaris jueus que havien lluitat a la Guerra Civil.

EL RETORN A ISRAEL

Després d'abandonar Espanya, molts dels voluntaris supervivents, inclosos els de Palestina, van acabar en camps d'internament de França i el nord d'Àfrica. Alguns, com Shalom Shiloni, van fer-se soldats de la Legió Francesa per poder sortir dels camps; cap al final de la Segona Guerra Mundial, el 1944, Shiloni va tornar per primer cop a Palestina i el 1948 va allistar-se com a voluntari a l'exèrcit israelià.²³ D'altres, com Shmuel Segal, que era ciutadà britànic, va mar-

²¹ Per obtenir més informació sobre els voluntaris àrabs palestins, vegeu Dan Yahav. *They Too Were Heroes: Volunteer Fighters from Eretz Israel in the International Brigades in Spain*. Tel Aviv: Cheri-cover, 2008, p. 164-165.

²² Mustafa Kabha. «“L'enemic del meu enemic és el meu amic”: Actituds del moviment nacional palestí envers el feixisme i el nazisme, 1924-1945» [en hebreu], *Zmanim*, 67 (estiu de 1999), p. 79-87.

²³ Entrevista de l'autor amb la filla de Shiloni, Tamar, Tel Aviv, 28 de juny de 2009.

xar a Anglaterra i va tornar a Palestina arran de l'esclat de la guerra d'independència.²⁴ Després de tot, les autoritats del mandat, almenys al principi, no permetien tornar a Palestina aquells que la policia britànica sabia que eren membres del PCP. Per la seva banda, Dora Levin havia arribat a Palestina el 1933 procedent de Polònia. El 1936 la policia britànica va arrestar-la per la seva militància comunista i el 1937 la van deportar a França, des d'on va dirigir-se a Espanya per exercir d'infermera voluntària. Com molts altres voluntaris, Levin va acabar reclosa en un camp d'internament al sud de França, i d'allà va marxar cap a Gran Bretanya poc abans de l'inici de la Segona Guerra Mundial. A Anglaterra va col·laborar amb exiliats comunistes polonesos, i un cop finalitzada la guerra va tornar a Polònia, amb l'esperança de contribuir a la construcció del nou Estat socialista. Però, víctima de l'antisemitisme polonès, el 1968 Dora Levin va decidir emigrar amb la seva família a Israel. Durant molts anys fou la secretària de la branca israeliana de l'Associació de les Brigades Internacionals.²⁵

Després de la derrota de la República espanyola i de la conclusió de la Guerra Civil, el Comitè Palestí d'Ajuda Mèdica a l'Espanya Republicana va decidir utilitzar els fons que li quedaven per donar suport als voluntaris retornats, i el mateix van fer el Comitè Unificat per Ajudar Espanya i el Consell de Treballadors de Jerusalem.²⁶ En contraposició al silenci gairebé absolut que regnava al *Yishuv* al voltant dels brigadistes jueus, no es pot ignorar la iniciativa d'Abba Hushi, el secretari del Consell de Treballadors de Haifa i un membre destacat de la Federació General de Treballadors Jueus. Abba Hushi, que anys després esdevindria el mític alcalde de Haifa, va organitzar una cerimònia oficial de benvinguda als sis primers voluntaris retornats d'Espanya. L'acte, però, es va cancel·lar en l'últim moment a causa de la pressió dels britànics, que a més van arrestar els voluntaris per interrogar-los.²⁷

En qualsevol cas, sembla que en els anys immediatament posteriors a la Segona Guerra Mundial els veterans de les Brigades Internacionals van sentir-se aïllats a la Palestina jueva. Hi ha diversos cartells que indiquen que van organitzar un seguit d'actes públics als anys 1944-1946.²⁸ Així, per exemple, el divendres 27 d'octubre de 1944 va celebrar-se a l'Auditori Yasha Chefetz un acte sota el títol «Sis anys a les presons de Franco». Al cartell no s'especificuen els noms dels oradors, només que eren «membres de les Brigades Internacionals que han vingut al nostre país». Tres mesos després, el 26 de gener de 1945, va organit-

²⁴ Entrevista de l'autor amb Segal, Tel Aviv, 26 de febrer de 2009.

²⁵ Eran Torbiner. «Dora Levin presente!», correspondència electrònica amb l'autor, novembre de 2010.

²⁶ M. Bachar. «Hanita és preferible a Madrid»..., cit., p. 128-131.

²⁷ No obstant això, el *Bama'ale* (27 de gener de 1939) i el *Haboker* (30 de gener de 1939) van informar els seus lectors que, uns dies més tard, el Consell de Treballadors de Haifa va organitzar al port de la ciutat una recepció modesta per a un grup de sis voluntaris jueus retornats a Palestina.

²⁸ Arxiu de Shalom Shiloni, Universitat de Tel Aviv, Biblioteca Central.

zar-se un ball al teatre Mugrabi de Tel Aviv —aleshores probablement la sala més gran de la ciutat on celebrar-hi actes polítics— per commemorar el vuitè aniversari de la creació de les Brigades Internacionals. Entre els oradors que van intervenir-hi hi havia el sociòleg Shmuel Eisendstadt, que, essent encara un adolescent, havia participat a l'Antifa juntament amb altres intel·lectuals prominents, els poetes Lea Goldberg i Alexander Pen, Frank Polack i antics brigadistes. La participació de Goldberg demostra que els veterans no estaven del tot aïllats de l'esquerra sionista.²⁹ La nit del divendres 27 de juliol de 1945, va tenir lloc un acte més concorregut al mateix teatre, aquest cop per commemorar el novè aniversari de l'inici de la Guerra Civil. Van parlar-hi l'escriptor Avigdor Hame'iri, el poeta Alexander Pen, Helena Zatureska (en representació dels «patriotes polonesos») i antics brigadistes. Com que el 1945 l'anomenat Grup Palestí de les Brigades Internacionals tenia només trenta veterans, aquests actes, que van garantir certa visibilitat pública als antics voluntaris, degueren considerar-se importants per a ells.³⁰

Tanmateix, els veterans de la Guerra Civil residents a la Palestina jueva van queixar-se als seus col·legues de l'IBA (International Brigade Association) britànica per la manca de suport i de reconeixement públics. Al març de 1946, dos membres del grup, Israel Bryn i Israel Meirovic, van escriure: «També vam contactar amb les autoritats de l'Histadrut, que pertany a la Federació Internacional de Sindicats, i vam suggerir d'organitzar mítings públics sobre Espanya. La seva actitud fou del tot descoratjadora, i l'excusa que van posar va ser, com sempre, les seves preocupacions pels problemes locals, etc.».³¹ No és del tot sorprenent. Després de tot, per al moviment sionista aquells eren mesos plens de tensions, de lluites en diversos fronts, com ara els esforços per portar els supervivents jueus de l'Holocaust a Palestina, les pressions a les autoritats del mandat britànic a fi d'avançar cap a la independència nacional i els enfrontaments amb la població àrab autòctona.

Mentre tractaven d'organitzar un acte important per commemorar el desè aniversari del començament de la Guerra Civil, I. Bryn, H. Adler i els seus col·legues van contactar amb diversos partits polítics i organitzacions per demanar-los que enviessin una salutació oficial a l'acte. En la seva correspondència amb les diferents organitzacions sionistes, van posar èmfasi en els aspectes tant universals com patriòtics, presentant la seva lluita a Espanya com un combat contra

²⁹ Poc temps després, Goldberg va escriure una breu obra de teatre didàctica sobre la Guerra Civil espanyola titulada *La rosa de Asturias*. El 1949 la va publicar el centre cultural de l'Histadrut, que va recomanar representar-la tots els Primer de Maig «o bé en ocasions similars». Vegeu Lea Goldberg. *Plays*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 2011, p. 214-226.

³⁰ Segons un dels veterans israelians, Berl Balti, en total només van tornar a Palestina/Israel quaranta dels que havien marxat de Palestina per combatre a la Guerra Civil espanyola. Vegeu «Veterans of the Spanish War in Tzavta», *Ma'ariv*, 15 d'octubre de 1972.

³¹ Citat a G. Zaagsma. «“A Fresh Outburst of the Old Terror”?»..., cit., p. 141-142.

el feixisme i l'antisemitisme, i destacant el paper que havien tingut els jueus a les Brigades Internacionals. No obstant això, «les negociacions van durar moltes setmanes i ni tan sols vam aconseguir que els partits obrers sionistes enviessin una salutació per escrit a banda del Hashomer Hatza'ir, que va enviar-nos unes poques línies. Només el Partit Comunista de Palestina va participar activament per mitjà de la seva representant Esther Vilenska».³²

La impressió que hom té en llegir aquesta correspondència és que, aleshores, almenys alguns dels veterans preferien aquesta situació en què el Partit Comunista de Palestina detenia el paper clau en l'acte en record de l'esclat de la Guerra Civil espanyola i en commemoració de les Brigades Internacionals, i per això s'hi van minimitzar les clares mostres de simpatia manifestades pel Hashomer Hatza'ir (com la participació de Lea Goldberg en un dels actes o les salutacions enviades a l'acte celebrat al juliol de 1946). En qualsevol cas, l'acte públic per commemorar el desè aniversari de l'inici de la Guerra Civil fou considerat un èxit i va atraure gent més enllà dels «cercles comunistes». Menys reeixit, però, fou l'acte organitzat un any després, pel juliol de 1947. La majoria de la població jueva de Palestina tenia altres preocupacions i la Guerra Civil no estava entre les més apressants.³³ Precisament en aquells anys, la causa republicana va guanyar popularitat a Israel, entre altres factors per la tasca que van assumir alguns republicans en l'exili, que eren capitans o mariners de vaixells i que portaven emigrants il·legals a Palestina, encara sota mandat britànic, o que subministraven armes de contraban a l'Estat que tot just s'acabava de crear.³⁴

Com a membres o simpatitzants del Partit Comunista, la majoria de veterans seguien la línia soviètica i donaven suport a la partició de Palestina i la creació de l'Estat d'Israel, i, certament, els pocs antics brigadistes que eren sionistes eren molt actius en la lluita israeliana per la independència. Alguns d'ells van aprofitar l'experiència militar que havien assolit a Espanya i van allistar-se a l'Haganà; val la pena mencionar els casos de David Karon i Shalom Shiloni.

La postura de la major part del *Yishuv*, i de molts jueus de la diàspora durant la Guerra Civil espanyola va deixar cicatrius ideològiques i emocionals que van nodrir l'oposició a l'establiment de relacions diplomàtiques amb l'Espanya de Franco al final dels anys quaranta i durant tota la dècada dels cinquanta.³⁵ Els sentiments antifranquistes, que van destorbar les relacions del règim de Franco

³² *Ibid.*

³³ Vegeu Efraim Davidi. «Memoria y política: el recuerdo en Israel de los combatientes en las Brigadas Internacionales (1948-1967)». Ponència presentada al col·loqui internacional Reflexions sobre la Guerra Civil Espanyola: Historiografies/Paradigmes/Revisionisme, Universitat de Tel Aviv, gener de 2008.

³⁴ Raanan Rein. *In the Shadow of the Holocaust and the Inquisition: Israel's Relations with Francoist Spain*. Londres: Routledge, 1997, p. 64-65.

³⁵ *Ibid.*; José Antonio Lisbona. *España-Israel: historia de unas relaciones secretas*. Madrid: Temas de Hoy, 2002; Isidro González García. *Relaciones España-Israel y el conflicto del Oriente Medio*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001.

amb la majoria dels països occidentals, eren molt presents en els cors i les ments dels homes que van forjar la política exterior israeliana. En el cas d'Israel, sembla que aquests sentiments van perllongar-se més i que van dificultar l'establiment de relacions amb Madrid. Els records del passat recent (la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial) van barrejar-se amb els de temps més remots (la Inquisició i la persecució i expulsió dels jueus). Els veterans de la contesa espanyola van poder consolar-se amb la postura oficial antifrancuista d'Israel, posada de manifest en un discurs de l'ambaixador Abba Eban pronunciat a les Nacions Unides al maig de 1949, i amb la manca de vincles diplomàtics entre Israel i Espanya mentre va durar la dictadura del general Franco.

UN RECONeixEMENT POLITITZAT: EL CONGRÉS DE 1972

El canvi d'actitud de l'*establishment* sionista envers la participació de jueus a la Guerra Civil espanyola, i especialment cap als voluntaris que van sortir de Palestina per anar-hi a combatre, va ser gradual i probablement va començar ja als anys seixanta, quan la conscienciació pública dels israelians sobre l'Holocaust, la seva magnitud i els seus horrors va generalitzar-se. Alguns han assenyalat el segrest i processament d'Adolf Eichmann com el punt d'inflexió.³⁶ En tot cas, l'Holocaust va esdevenir un element clau de la identitat col·lectiva israeliana, i es va discutir acaloradament la qüestió de la suposada passivitat i submissió dels jueus davant el feixisme i el nazisme. En aquest clima polític i cultural, va crear-se poc a poc un vincle entre el combat a Espanya contra els nacionals, la lluita contra el nazisme durant la Guerra Mundial i les campanyes militars israelianes contra els enemics àrabs.

Al principi de la dècada dels setanta va produir-se una fita cabdal en aquest canvi d'actitud. Pel juliol d'aquell any va celebrar-se a Tel Aviv el Congrés Internacional de Combatents Jueus a les Brigades Internacionals, patrocinat per l'Histadrut i diversos quibuts.³⁷ Aleshores, l'associació de veterans israeliana comptava

³⁶ Vegeu Hanna Yablonka. «The Formation of Holocaust Consciousness in the State of Israel: The Early Days», a Efraim Sicher (ed.). *Breaking Crystal: Writing and Memory after Auschwitz*. Urbana: University of Illinois Press, 1998, p. 119-137, així com el seu llibre *The State of Israel vs. Adolf Eichmann*. Nova York: Schocken Books, 2004; David Cesarani. *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a «Desk Murderer»*. Cambridge, Mass.: Da Capo Press, 2004, caps. 7-9; Raanan Rein. *Argentina, Israel and the Jews: Perón, the Eichmann Capture, and After*. Bethesda, Maryland: University Press of Maryland, 2003, cap. 6.

³⁷ Vegeu *Congrés Internacional dels Combatents Jueus a les Brigades Internacionals d'Espanya* [en hebreu]. Tel Aviv, 19-22 d'octubre de 1972. Sobre la preparació del congrés, vegeu *Ha'aretz* i *Al Hamishmar*, 30 d'agost de 1972. Sobre el paper de l'Histadrut en els vincles hispano-israelians d'aquella època, vegeu Efraim Davidi. «El rol del Histadrut en el establecimiento de las relaciones diplomáticas entre Israel y España», a Raanan Rein (ed.): *España-Israel: veinte años después*. Madrid: Fundación Tres Culturas, Dykinson, 2007, p. 137-144.

amb uns noranta membres i estava dividida en dos grups.³⁸ Un incloïa voluntaris que havien sortit de Palestina per combatre a Espanya i que havien tornat immediatament després de l'evacuació de les Brigades o bé pocs anys després, i el segon grup estava format per voluntaris jueus que havien anat a Espanya provinents de diversos països europeus i americans, i que havien emigrat per primer cop a Israel a partir de 1948. Aquest darrer grup comprenia veterans jueus polonesos que no s'havien establert a Israel fins al final dels anys seixanta, després d'una onada d'antisemitisme en aquest país comunista d'Europa de l'Est.³⁹ Després de la seva arribada, aquest grup va vigoritzar les activitats de l'associació de veterans israelians, i el congrés de 1972 va ser un senyal dels nous temps que corrien per a l'associació.

El congrés va celebrar-se amb motiu del trenta-cinquè aniversari de la creació de la Companyia Botwin.⁴⁰ Aquesta companyia va esdevenir el símbol de la participació jueva en les Brigades Internacionals, encara que no tots els seus membres eren jueus ni tots els voluntaris jueus van lluitar-hi. El fet que el congrés emfasitzés la particularitat ètnica davant les idees universalistes va provocar inquietud entre nombrosos brigadistes jueus i no jueus, tant a Israel com a l'estranger.

Els delegats de la Brigada Abraham Lincoln que van assistir al congrés de Tel Aviv —Abe Osheroff, Fredericka Martin, Bill Sennet, Saul Wellman i Milton Wolff— van informar del següent quan van tornar als Estats Units: «Els nostres camarades israelians pensaven que era de la màxima importància remarcar la participació [jueva] per donar resposta a les preguntes més punyents dels joves jueus d'avui en dia (la presumpta submissió del poble jueu durant l'Holocaust hitlerià) i deixar les coses ben clares».⁴¹ Aquesta postura va manifestar-la amb tota claredat un dels veterans israelians, Berl Balti, que havia emigrat a Palestina el 1934 i tres anys després va anar a lluitar a Espanya. Després de la derrota de l'exèrcit republicà, va passar-se tot un any en un camp d'internament al sud de França i, la primavera de 1940, va retornar a Palestina i es va reincorporar al partit comunista. Balti s'oposava amb rotunditat al suport que el partit donava al nacionalisme àrab. En un article publicat poc després del congrés de 1972, va escriure:

Avui en dia no hi ha cap dubte que els voluntaris jueus de Palestina no van desertar del front de la defensa nacional de la comunitat jueva durant els aldarulls antijueus que aleshores estaven fent estralls al seu país. En canvi, la

³⁸ Vegeu una llista dels membres a l'arxiu de Shiloni.

³⁹ Sobre aquesta onada d'antisemitisme a Polònia, vegeu Dariusz Stola. «Fighting Against the Shadows: The Anti-Zionist Campaign of 1968», a Robert Blobaum (ed.). *Anti-Semitism and Its Opponents in Modern Poland*. Ithaca: Cornell University Press, 2005, p. 284–300; Jerzy Eisler. «March 1968 in Poland», a C. Fink et al. (eds.). *1968: The World Transformed*. Nova York: Cambridge University Press, 1998, p. 237–252.

⁴⁰ Sobre la Companyia Botwin, vegeu G. Zaagsma: «Jewish Volunteers in the Spanish Civil War»..., cit., i el seu article «“Red Devils”: The Botwin Company in the Spanish Civil War», *East European Jewish Affairs*, 33, 1 (setembre de 2003), p. 83–99.

guerra contra el feixisme a Espanya va marcar el combat del poble jueu per la seva supervivència. L'aixecament del gueto de Varsòvia i la guerra per la independència d'Israel són fites d'aquesta lluita per l'existència jueva. La unitat jueva que formava part de les Brigades Internacionals a la guerra d'Espanya de 1936–1939 és només una baula més en aquesta cadena de batalles. La creació de la unitat jueva Naftali Botwin fou també una prova que la lluita al si de les Brigades Internacionals no implicava la difuminació de la identitat jueva en les progressives lluites arreu del món. Ans al contrari, en aquest sentit la unitat jueva va constituir un dels nuclis de la independència nacional del poble d'Israel i de la lluita pel seu reconeixement entre els pobles pacífics i amants de la llibertat.⁴²

La creació d'una cadena d'esdeveniments que lligava els jueus que havien combatut contra el feixisme a Espanya amb els soldats que lluitaven per defensar la sobirania nacional de l'Estat israelià, permetria incorporar gradualment els veterans de la Guerra Civil al panteó d'herois israelians.⁴³ No cal dir que això només fou possible després d'esborrar les implicacions ideològiques i polítiques de la seva lluita, substituïdes per un èmfasi en els vessants ètnic i nacional. El seu combat fou apropiat i nacionalitzat per institucions estatals o semiestatals (com l'Histadrut, mentre a Israel va continuar l'hegemonia dels partits laboristes) i van esdevenir herois jueus, protectors del poble jueu i de la seva pàtria, Israel.⁴⁴

Aquesta apropiació per part dels sionistes —tot substituint l'anterior, la dels comunistes— no fou en cap cas una imposició, ja que molts dels veterans, tant a Israel com en altres països, el que volien era sortir de la seva marginalitat. Molts dels brigadistes, ara ja grans, estaven disposats a pagar un alt preu polític i ideològic a fi de poder rebre un reconeixement escaient per part de les institucions estatals.

⁴¹ Citat a G. Zaagsma: «“A Fresh Outburst of the Old Terror”?»..., cit., p. 145. Vegeu també Saul Wellman: «Jewish Vets of the Spanish Civil War. Personal observations of the Spanish Civil War», *Jewish Currents*, 27, 6 (juny de 1973), p. 8–13.

⁴² Berl Balti: «Let Us Prove to the Fascists How We Jews Can Fight», citat a G. Zaagsma: «“A Fresh Outburst of the Old Terror”?»..., cit., p. 145. Balti era el director del setmanari comunista *Kol Ha'am*, l'òrgan del Maki, el partit comunista que comptava amb una majoria de jueus entre els seus membres i que, al contrari que el Rakah (la Nova Llista Comunista), de majoria àrab, no era prosoviètic. Sobre la divisió entre els comunistes israelians a mitjan anys seixanta, vegeu Berl Balti. *Be-ma'avak al ha-kiyum ha-yehuda*. Jerusalem: Markus, 1981, especialment p. 127–145.

⁴³ A finals dels anys noranta fins i tot se'ls mencionava de passada en un llibre de text escolar del novè curs. Vegeu Eyal Naveh. *The 20th Century*. Tel Aviv: Tel Aviv Books, 1999, p. 96. El 2010 es va publicar una novel·la juvenil dedicada als brigadistes jueus que van tornar a Palestina després de l'evacuació de les Brigades Internacionals. Vegeu Orit Uziel. *Ens tornarem a trobar*. Tel Aviv: Si-friat Poalim, 2010.

⁴⁴ Sobre el difícil camí dels grups abans exclosos d'aquest «club exclusiu» de lluitadors jueus/israelians, vegeu Udi Lebel. *El camí cap al panteó: Etzel, Lehi i les fronteres de la memòria nacional israeliana* [en hebreu]. Jerusalem: Carmel, 2007; Sveta Roberman. «From Exclusion to Inclusion: Jewish WWII Soldiers in the Israeli National Narrative», *Israel Studies*, 14, 2 (estiu de 2009), p. 50–71; i també, de la mateixa autora, *Memòria i emigració: Soldats de l'Exèrcit Roig a Israel* [en hebreu]. Jerusalem: Magnes Press, 2005.

No eren pocs els que s'oposaven a l'èmfasi dels organitzadors en la participació jueva a les brigades, i d'altres no s'entusiasraven amb la idea d'anar a Israel, la qual cosa suposadament implicava donar un suport indirecte a la política de l'Estat israelià. El paper patrocinador de l'Histadrut també plantejava preguntes al voltant de la implicació de l'establishment israelià/sionista en l'organització d'aquest acte, sobretot tenint en compte que l'Histadrut, com altres entitats sionistes, no havia donat suport a l'enviament de voluntaris a les Brigades Internacionals.

La invitació oficial al congrés de 1972 estava signada per Shalom Shiloni, el secretari general de la branca israeliana de l'Associació de les Brigades Internacionals. Shiloni va ser una figura clau en l'organització del congrés i en l'apropament a l'establishment sionista. Després de la guerra d'independència d'Israel, Shiloni va seguir com a oficial de l'exèrcit israelià durant alguns anys, i més tard va ocupar un càrrec important al Ministeri de Transports. A Holon, on vivia, Shiloni era un membre actiu del partit sionista d'esquerres Mapam.⁴⁵

La invitació afirmava, amb certa exageració, que «fins ara no s'ha mencionat l'existència d'aquesta unitat [la Companyia Botwin], i la lluita antifeixista dels jueus no ha estat emfasitzada en relació amb la resta d'unitats nacionals de les Brigades Internacionals». Per tant doncs, «la commemoració del trenta-cinquè aniversari de la formació de la unitat Botwin posarà de relleu el combat jueu a Espanya».⁴⁶ Juntament amb la invitació, va enviar-se un questionari en què es demanava als possibles participants que enviessin documents i informació sobre la participació jueva en la Guerra Civil.

La revista progressista nord-americana *Jewish Currents* va publicar la carta de Shiloni, tot comentant que «recentment el seu nom [el de Naftali Botwin] s'està esborrant de la memòria pública de Polònia».⁴⁷ La carta de Shiloni incloïa una referència a les penúries econòmiques sofertes pels veterans jueus provinents de Polònia. Milton Wolff, l'últim cap del Batalló Lincoln de la XV Brigada Internacional i un activista social destacat, va ser un dels que van avisar sobre qualsevol intent de convertir el congrés de Tel Aviv en un atac contra un país socialista com Polònia. Després de tot, en l'ambient de la guerra freda qualsevol crítica a un règim comunista era utilitzada políticament pels dos bàndols.

⁴⁵ Vegeu el text del discurs pronunciat per Maurice (Moshe) Krempel davant la tomba de Shiloni al març de 1984. Ambdós van combatre plegats a la Guerra Civil espanyola (Arxiu Shiloni).

⁴⁶ Vegeu Arxiu Shiloni, 21 d'agost de 1972, TAU. Vegeu també «Attention: Veterans of the Lincoln Brigade», *Jewish Currents*, 26 (maig de 1972), p. 12.

⁴⁷ «Attention: Veterans of the Lincoln Brigade», *Jewish Currents* (maig de 1972), p. 12. Creada el 1946 sota el títol de *Jewish Life*, aquesta revista fou patrocinada pel Partit Comunista Nord-americà durant els primers dotze anys d'existència. El 1958 va tornar a llançar-la sota el nom de *Jewish Currents*, i Morris U. Schappes en va ser el director durant quatre dècades. Segons la pàgina web de la revista: «El 1958, en un moment en què la quantitat de subscriptors anava minvant com a resposta al discurs "secret" de Nikita Khrushxov (1956) sobre els crims de l'estalinisme i al decensís massiu entre els comunistes de base, Schappes va esdevenir el director de la rebatejada *Jewish Currents* i va conduir constantment la revista i els seus lectors cap a un pensament polític independent». Vegeu <http://www.jewishcurrents.org/about.htm> (última visita, 24 de juny de 2011).

L'òrgan de l'Histadrut, el *Davar*, va afirmar que la Unió Soviètica havia pressionat les associacions de veterans de diferents països per tal que boicoteassin el congrés d'Israel i que l'òrgan de la Nova Llista Comunista, el *Zu Ha'Derech*, també havia demanat als seus simpatitzants que no assistissin a l'acte.⁴⁸ Els comunistes ortodoxos d'Israel com ara Hans Lebrecht, acostumats a deixar ben clar que només el seu partit glorificava l'heroisme dels veterans, de fet van sentir-se incòmodes pel fet que l'Histadrut patrocinés el congrés. Després de tot, Lebrecht acabava de tornar d'una estada de tres anys a Moscou, com a corresponsal dels diaris comunistes israelians. En aquest punt hauríem d'explicar que el moviment comunista d'Israel va dividir-se el 1965. Mentre que el Maki i el seu òrgan, el *Kol Ha'am*, donaven suport al congrés, l'estalinista Rakah i el seu òrgan, el *Zu Ha'Derech*, s'hi van oposar, almenys a partir de l'agost de 1972.⁴⁹ L'Associació Israeliana de Combatents Antifeixistes i Víctimes del Nazisme, vinculada al partit comunista, va aconsellar als veterans de la Brigada Lincoln que no participessin en el congrés. Van presentar-lo com una manipulació de l'establishment sionista amb l'objectiu de rebre suport a les seves polítiques agressives, imperialistes i antisoviètiques. El diari comunista nord-americà *Daily Worker* va fer-se ressò d'aquesta postura i va qualificar l'acte de «congrés de la divisió» arran de la seva voluntat d'establir una divisòria entre jueus i no jueus.⁵⁰

Sembla que moltes branques de les associacions d'exbrigadistes van ignorar les pressions soviètiques i van enviar salutacions o representants a Tel Aviv. Van arribar-hi delegacions de veterans de França, Bèlgica, Holanda, els Estats Units, Mèxic, Canadà i Àustria. També van assistir-hi una delegació del Partit Socialista espanyol, el representant a Israel del govern republicà en l'exili, Carlos Nogueros, i un representant de l'ambaixada mexicana (Mèxic, com Israel, no va mantenir relacions diplomàtiques amb Espanya durant l'etapa franquista). En el seu discurs de benvinguda, Shiloni va dir:

La Companyia Botwin va crear-se arran d'una demanda explícita dels brigadistes jueus, al bell mig dels combats, el 22 de setembre de 1937. La seva existència expressava la identitat del poble jueu que lluitava contra el feixisme, i era un motiu d'orgull per als combatents jueus d'altres unitats. [...] En vista de la creixent tendència entre els líders polítics de diversos països a ignorar o esborrar aquests fets històrics, la nostra associació, amb el seu centenar de membres —homes i dones—, va considerar el seu deure, un deure sagrat i una *mitzva*, celebrar aquesta convenció internacional, explicar la veritat i rebutjar categòricament les calúmnies i difamacions llançades sobre el poble jueu per aquests líders i expressades en termes tan denigra-

⁴⁸ *Davar*, 9 d'octubre de 1972. Aquest canvi d'actitud de l'òrgan comunista és interessant, doncs tres mesos abans el diari havia publicat una llarga entrevista amb Shiloni al voltant del congrés. Vegeu *Zu Ha'Derech*, 25 de juliol de 1972.

⁴⁹ Vegeu l'entrevista amb Shiloni al *Kol Ha'am*, 25 de juliol de 1972; *Ma'ariv*, 15 d'octubre de 1972.

⁵⁰ *Daily Worker*, 21 de setembre de 1972.

dors com «nazis», «nazisme israelià» o «imperialistes israelians». S'ha de tenir barra! Després de tot, el ciutadà israelià ha estat cada segon de la seva vida una víctima o bé un enemic combatiu del nazisme.⁵¹

El congrés de Tel Aviv, celebrat a l'auditori Tzavta del Mapam, va adoptar diverses resolucions i va fer una crida a garantir a tots els ciutadans d'origen jueu, tant dels països de l'Est com d'Occident, el dret a mantenir la seva «vida cultural nacional jueva», a garantir el dret de tots els jueus de qualsevol lloc a emigrar a Israel si així ho desitgessin, i a permetre que tots els ciutadans d'origen jueu mantinguessin vincles amb les institucions jueves d'arreu del món. També va manifestar tot el seu suport a la lluita del poble espanyol contra la dictadura franquista i a la seva aspiració a establir un règim democràtic a Espanya, que garantís els drets civils fonamentals que se'ls hi havien pres per la força d'ençà del 1939. Finalment, el congrés va fer una crida a totes les nacions del món per tal que garantissin pensions a tots els veterans de la Guerra Civil espanyola, «els primers lluitadors contra el nazisme». En les resolucions hi va haver una clara referència al restabliment de les pensions per part del govern polonès, que les havia deixat de pagar a un parell de dotzenes de comunistes jueus polonesos que havien emigrat poc abans a Israel.⁵² En cert sentit, totes aquestes resolucions confirmaven la por dels comunistes ortodoxos que s'havien oposat al congrés, totes tenien un to clarament ètnic i antisovètic.

Els preparatius del congrés i la seva celebració van donar lloc a un seguit d'articles als mitjans de comunicació israelians que posaven de relleu les històries personals de veterans que van marxar de Palestina per defensar la República espanyola. La majoria d'aquests articles se centraven en voluntaris sionistes i no comunistes, o bé en voluntaris que s'havien fet sionistes en fases posteriors de les seves vides. Va donar-se una atenció especial a Pinchas Chefez.⁵³ Nascut a Jerusalem, Chefez fou ferit de gravetat durant la guerra i va tornar-se gaïrebé cec. Un cop finalitzada la guerra, va marxar a la Unió Soviètica juntament amb el seu amic Yona Brodtkin. Tant abans com després del naixement de l'Estat israelià, Chefez va tractar d'obtenir un permís per emigrar a Israel, però les autoritats stalinistes van rebutjar les seves sol·licituds. El 1953 va decidir posar fi a la seva vida i va llençar-se a les vies del tren.⁵⁴

Després del congrés, els participants foren guiats de visita per Jerusalem. Saul Wellman, un dels delegats nord-americans, va explicar més tard una anècdota

⁵¹ *Congrés Internacional dels Combatents Jueus a les Brigades Internacionals d'Espanya*, p. 5.

⁵² El congrés va rebre una àmplia cobertura a la premsa israeliana. Vegeu, per exemple, *Al Haimishmar*, 18, 20 i 22 d'octubre de 1972; *Ma'ariv*, 15 i 19 d'octubre de 1972; *Yediot Aharonot*, 20 d'octubre de 1972.

⁵³ Vegeu un seguit d'articles escrits per Levi Yitzchak Hayerushalmi al *Ma'ariv*, 31 de març, 4 d'abril i 21 d'abril de 1972.

⁵⁴ Yona Brodtkin. «A Fighter in Spain Who Could Not Fulfill His Dream», *Ma'ariv*, 20 d'octubre de 1972.

curiosa. Quan els veterans van entrevistar-se amb l'alcalde de Jerusalem, Teddy Kolley, van posar-se a discutir si els voluntaris que havien deixat Palestina havien pres una decisió correcta tenint en compte que el país es trobava al bell mig de l'anomenada «revolta àrab». Segons Wellman, Kolley va respondre: «La pregunta no és per què van marxar sinó per què no vam anar-hi també la resta de nosaltres».⁵⁵

EL TORTUÓS CAMÍ CAP AL PANTEÓ ISRAELIÀ

La següent fita en la rehabilitació dels veterans de la Guerra Civil espanyola va coincidir amb els actes al voltant del cinquantè aniversari de l'inici del conflicte. Durant un míting celebrat el 29 de setembre de 1986, el president d'Israel, Haim Herzog, va pronunciar un discurs en honor dels voluntaris jueus que havien lluitat a la península Ibèrica. Aquest acte, com el de 1972, va organitzar-lo l'Histadrut, i la premsa del país va donar una àmplia cobertura al discurs de Herzog.⁵⁶ Així mateix, l'Institut de Recerca Lavon de l'esmentada federació sindical, encapçalat aleshores per l'antic secretari general de la federació Yerucham Meshel, va organitzar una exposició impressionant sobre els voluntaris jueus i la solidaritat que el *Yishuv* havia mostrat amb la República espanyola.

En el seu discurs, Herzog va esmentar en primer lloc els «senyals d'alarma de la història» que havien sonat a Europa als anys trenta i que la majoria de la gent va ignorar, inclosos «sis milions de germans nostres residents a Europa, aleshores encara vius, que no van adonar-se que una espasa amenaçava els seus caps». El president israelià, nascut a Irlanda, va vincular des d'un bon principi l'esclat del conflicte armat a la península Ibèrica amb l'Holocaust d'uns anys després. Herzog va comentar el següent: «Hi va haver gent que va adonar-se del que significava una victòria del feixisme a Espanya, i homes valents de moltes nacions van presentar-se com a voluntaris per ajudar els republicans. Entre ells hi havia demòcrates, socialistes i comunistes. Tots van unir-se en un front comú i van lluitar contra la catàstrofe i l'holocaust que amenaçaven el món».⁵⁷

⁵⁵ S. Wellman. «Jewish Vets of the Spanish Civil War», *Jewish Currents*, 27, 6 (juny de 1973), p. 8-13 (p. 10).

⁵⁶ Vegeu els diaris *Ma'ariv* i *Davar*, 30 de setembre de 1986. L'acte va tenir lloc a l'auditori Beit Lessin de l'Histadrut. Per la seva banda, el Partit Comunista Israelità va organitzar un acte pel seu compte per commemorar el cinquantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil espanyola, amb la participació, entre altres, de Salman Salzman, aleshores el secretari general de la branca israeliana de l'Associació de les Brigades Internacionals. Vegeu el cartell d'aquest acte, moderat per Hans Lebrecht, a Tamar Gozansky i Angelika Timm (eds.). *Against the Mainstream! The Communist Party of Israel (CPI) 1919-2009*. Tel Aviv: Rosa Luxemburg Foundation, 2009, p. 82.

⁵⁷ Mentre estudiava a la Universitat de Londres el 1937, Herzog va participar en una manifestació en solidaritat amb la República espanyola, i va assolir un historial militar brillant en la lluita contra l'Alemanya nazi. Herzog formava part de les primeres tropes aliades que van creuar el Rin, el van

Herzog va remarcar l'alt percentatge de jueus entre els efectius de les Brigades Internacionals: «Normalment hi havia un nombre relativament elevat de jueus entre els voluntaris, la xifra més alta de qualsevol dels grups. Fins i tot hi havia uns centenars de voluntaris provinents de la minúscula i incipient comunitat establerta a la terra d'Israel». Tanmateix, res no va dir en cap moment sobre la negativa de l'*establishment* sionista a donar suport a la idea d'enviar voluntaris a Espanya per defensar la República de l'atac dels nacionals espanyols, els feixistes italians i els nazis alemanys.

Herzog, un antic general de l'exèrcit, va dir que els jueus i els israelians devien en quelcom als veterans de la Guerra Civil espanyola pel seu sacrifici: «En venir aquí avui [...] els estem retornant un deute d'afecte i honor [...] pel que ens van ensenyar», paraules que el polític israelià va aprofitar per parlar dels assumptes d'actualitat, específicament sobre la necessitat que les democràcies occidentals donessin suport a Israel i fessin front a «l'espectre del terrorisme internacional que amaga les llavors de les catàstrofes». L'analogia era clara: així com les potències occidentals no havien entès l'amenaça que suposaven els nacionals espanyols i els seus aliats nazi-feixistes, aleshores no estaven entenent que el terrorisme àrab era una amenaça no sols per a Israel sinó per a tot el «món lliure». Aquesta era la lliçó moral que el públic present a l'acte se suposava que havia d'aprendre de la Guerra Civil espanyola. Les conviccions ideològiques de molts dels voluntaris van brillar per la seva absència en el discurs de Herzog, i, alhora, als veterans se'ls hi va convertir en els pioners de la defensa dels interessos nacionals israelians. Els «desertors» de la lluita contra el terrorisme àrab dels anys trenta van esdevenir part de la lluita col·lectiva israeliana contra el terrorisme àrab dels anys vuitanta. Madrid i Hanita no havien estat mai tan a prop. El procés d'apropiació i d'incorporació havia arribat al seu punt culminant.

Herzog va finalitzar el seu discurs amb el següent reconeixement:

En nom del poble d'Israel, la principal víctima dels nazis i feixistes, vull retre homenatge a l'honor i la glòria de tots els combatents voluntaris que van emprar els seus cossos com a dic contra una onada de maldat, a tots aquells que van donar la seva vida en aquesta causa, i a aquells que van prosseguir la lluita d'ençà d'aquell dia, als supervivents, que gaudeixin d'una pròspera i llarga vida. Els saludo com a camarada d'armes en la lluita contra els nazis. Ells són els portadors de la visió de l'esperit de la humanitat, els guardians de la imatge de la humanitat i els defensors de la cultura humana.⁵⁸

ferir a Bremen i va ser un dels captors de Himmler, el cap de les SS. Vegeu Manus O'Riordan. «Irish and Jewish Volunteers in the Spanish Anti-Fascist War», a <http://www.geocities.com/IrelandSCW/ibvol-MoR1.htm> (última visita, 20 d'octubre de 2009). Vegeu també la seva autobiografia, Chaim Herzog: *Living History*. Pennsilvània: Darby, 1996.

⁵⁸ El 1990 va inaugurar-se un monument dedicat als voluntaris jueus a Montjuïc, a Barcelona, on són enterrats molts voluntaris caiguts en combat. El monument té la forma d'una estrella de David i inclou fragments del discurs de Haim Herzog de 1986 en què presenta el triomf del feixisme

ARBRES PER LA MEMÒRIA

Els actes celebrats a Israel en commemoració del cinquantè aniversari de l'inici del fratricidi espanyol van incloure la inauguració oficial de l'anomenat Bosc de la Pau i l'Amistat a Beit Shemes, a prop de Jerusalem, per honrar els voluntaris jueus i el seu sacrifici. No es tractava precisament del tipus de monument que els veterans havien somniat tenir als anys seixanta i setanta. En diverses converses que vam mantenir amb alguns voluntaris o amb els membres de les seves famílies, vam sentir parlar (però sense poder confirmar-ho) de diverses iniciatives sense èxit per contactar amb les autoritats municipals i els quibuts per convèncer-los que construïssin un monument emplaçat en una plaça central o un espai públic concorregut.⁵⁹ Salman Salzman, un dels poquíssims voluntaris que no tenien un passat ideològicament d'esquerres, fou l'*alma mater* d'aquesta iniciativa.⁶⁰ Salzman, un membre de l'organització juvenil de dretes Betar, d'orientació sionista-revisionista, havia lluitat a les files del batalló canadenc Mackenzie-Papineau durant la Guerra Civil i a l'exèrcit nord-americà durant la Segona Guerra Mundial, abans de tornar a Palestina/Eretz Israel. Salzman havia parlat de la necessitat d'aixecar un monument d'algun tipus almenys des del principi dels anys setanta.⁶¹ La manca de fons i de suport polític va ser el principal obstacle que hi va trobar. El bosc, amb els seus més de tres-cents arbres —una xifra similar al nombre de voluntaris jueus caiguts en combat a la Guerra Civil?—, també lliga la memòria dels veterans de la Segona Guerra Mundial i de la Guerra Civil espanyola. El 9 de maig, cada any s'hi celebra una cerimònia per commemorar l'aniversari de la rendició de l'Alemanya nazi.⁶² Gerben Zaagsma suggereix encertadament que hauríem d'analitzar la importància simbòlica d'aquest bosc en el context d'un

a Espanya com el començament d'un procés que conduí a l'Holocaust jueu de la Segona Guerra Mundial. Vegeu <http://blogdecarlosbraverman.blogspot.com/2010/12/los-judios-y-la-guerra-civil-espanola.html> (última visita, 29 de juny de 2011).

⁵⁹ Prou curiosament, a l'arxiu de Shalom Shiloni vam trobar un retall de diari sense data, segons el qual «recentment va dedicar-se una arbreda de 40 *dunams* al bosc de Ya'ar Lahav del Fons Nacional Jueu, al nord de Beersheba, en memòria d'un advocat i escriptor de Cleveland, Ohio, que va deixar un llegat per ajudar els veterans israelians de les Brigades Internacionals a Espanya, amb qui va lluitar el 1936. Fou batejat com a Bosc de Zelda i David Miller». En realitat, Miller havia arribat a Espanya el 1938. Atès que va morir el 1977, és probable que el retall de diari sigui d'aquell any. Vegeu http://dlib.nyu.edu/findingaids/html/tamwag/albaudio_miller.html (última visita, 28 de juny de 2011).

⁶⁰ Sobre el passat polític de Salzman, vegeu l'entrevista de l'autor amb Salzman; Raquel Ibáñez-Sperber. *No pasarán: The International Brigades and their Jewish Fighters in the Spanish Civil War 1936-1939*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, 2003, p. 18; Alan Stuart Rockman. «Jewish Participation in the International Brigades in the Spanish Civil War, 1936-1939». Universitat Estatal de Califòrnia, Fullerton (tesi de màster), 1981, p. 62.

⁶¹ Un reportatge al *Jerusalem Post*, 20 d'octubre de 1972, p. 3, afirmava que un dels assumptes que es tractarien al congrés internacional celebrat a Tel Aviv seria la construcció d'un «monument escaient dedicat als lluitadors jueus de les Brigades Internacionals».

⁶² Joseph Algazi: «With the Last Survivors of the Jewish Soldiers who Fought in the Spanish Civil War», *Ha'aretz*, 10 de maig de 2004.

dels monuments més antics d'Israel dedicats a l'Holocaust, el Bosc dels Màrtirs. Inaugurat el 1954, aquest bosc també és emplaçat a prop de Beit Shemes, que s'enorgulleix de ser un assentament jueu que data dels temps bíblics.⁶³

D'acord amb Yael Zerubavel, també hauríem de subratllar la importància icònica dels arbres tant en la tradició jueva com en l'aventura i la conscienciació sionistes durant el període del *Yishuv* i, posteriorment, un cop creat l'Estat d'Israel. Zerubavel manté que els arbres «van esdevenir una icona del ressorgiment nacional, un símbol de l'èxit sionista a l'hora d'«arrelar-se» a la vella pàtria».⁶⁴ La plantació d'arbres sempre ha estat una pràctica sionista comuna, i el fet que s'escollís aquesta manera d'homenatjar els voluntaris que van anar a Espanya a lluitar contra les forces del bàndol nacional caldria considerar-lo com a part de l'apropiació de la seva memòria per part de l'establishment sionista. El gest de plantar arbres tenia un significat polític especial als anys trenta, en el context de les relacions arabo-jueves a Palestina: simbolitzava el ressorgiment nacional jueu a Eretz Israel i un ritual patriòtic de connexió amb la terra. «El Fons Nacional Jueu, l'organisme sionista amb la missió de comprar terres i fomentar l'establiment de jueus a Palestina, considerava que plantar arbres era una activitat sagrada que portaria a la “redempció de la terra” [*ge'ulat ha'aretz*].»⁶⁵ Els boscos com a «memòria vivent dels morts» havien format part d'aquesta pràctica sionista, i els brigadistes jueus van quedar-hi atrapats. És el preu que van haver de pagar per tenir un lloc al panteó israelià o a la memòria col·lectiva israeliana.

CONCLUSIONS

Si observem la Palestina dels anys trenta i les actituds dels partits polítics, de diverses associacions de la societat civil i de la premsa local de l'època, resulta clar que la majoria van mobilitzar-se en suport de la República espanyola. La historiografia ha tendit a sobrevalorar el grau de compromís del Partit Comunista de Palestina amb la causa republicana i a considerar que va ser immediata, inequívoca i incondicional. Alhora existeix una tendència, paral·lela, a menystenir el grau de compromís de l'esquerra sionista amb aquella causa. Tot i ser cert que la majoria de dirigents sionistes, inclosos molts d'esquerres, van oposar-se a què els joves jueus se'n anessin a combatre a Espanya, també van manifestar el seu suport als republicans espanyols de moltes i diverses maneres. El grau del seu compromís amb la República espanyola va ser tan alt que, deu anys després de

⁶³ G. Zaagsma: «“A Fresh Outburst of the Old Terror”?»..., cit., p. 157.

⁶⁴ Yael Zerubavel: «The Forest as a National Icon: Literature, Politics, and the Archeology of Memory», *Israel Studies*, 1, 1 (1996), p. 60-90 (p. 60); vegeu també la seva obra *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 65.

la finalització de la contesa, el recentment creat Estat d'Israel encara era reticent a establir relacions formals amb el règim imposat a Espanya pel general Franco.

A partir dels anys trenta, els dirigents sionistes van tendir a considerar els seus enemics àrabs com els equivalents dels nacionals espanyols i a veure's a si mateixos com els republicans que havien lluitat per la llibertat i contra el feixisme. Algunes cançons de les Brigades Internacionals tenien una versió hebrea amb paraules diferents i significats nous, a vegades interpretades, força irònicament, per les bandes musicals de les Forces de Defensa Israelianes. L'exemple més famós i popular era *Ay, Carmela*. La cançó original, també coneguda com *El paso del Ebro* o *Viva la XV Brigada*, estava basada en una melodia folklòrica del segle XIX. La lletra en hebreu la va escriure Haim Hefer el 1967, després de l'ocupació israeliana de Cisjordània, i vinculava la lluita heroica de la República espanyola amb l'ocupació militar d'aquestes terres bíbliques. En aquesta versió, Carmela es troba a Judea i Samària, i porta la boina de paracaigudista de l'exèrcit israelià.⁶⁶

Pel que sembla, els anys immediatament posteriors a la Segona Guerra Mundial els veterans de les Brigades Internacionals es van sentir aïllats políticament a la Palestina jueva. D'ençà dels anys seixanta, però, l'*establishment* sionista va apropiarse poc a poc de la memòria dels veterans jueus de la Guerra Civil. El Congrés dels Combatents Jueus a les Brigades Internacionals, celebrat a Tel Aviv a l'octubre de 1972 i patrocinat per l'Histadrut, el discurs pronunciat pel president Haim Herzog al setembre de 1986 per commemorar el cinquantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil espanyola i la inauguració del Bosc de la Pau i l'Amistat a prop de Jerusalem, per homenatjar els voluntaris jueus i el seu sacrifici, van ser les principals fites del procés en virtut del qual els veterans i el seu moviment van deixar els marges de la societat israeliana i van situar-se al centre de l'escena nacional.

Per mitjà de la creació d'una cadena d'esdeveniments que lligava la lluita dels jueus contra el feixisme a Espanya amb la resistència antinazi i posteriorment amb les guerres d'Israel contra els àrabs, va preparar-se el terreny per a la incorporació dels brigadistes a la narrativa sionista hegemònica i, per tant, al panteó d'herois israelians. Aquest procés d'apropiació i d'incorporació va tenir un alt preu polític i ideològic, perquè va comportar la creació d'una versió pasteuritzada de les motivacions i el significat de la lluita dels voluntaris. Després de tot, la majoria d'ells eren comunistes, i en el moment de la seva partida cap a Espanya tendien a emfasitzar la seva lluita per la justícia social per damunt de qualsevol altra motivació ètnica o nacional. No va ser fins a la seva estada a Espanya, i més endavant sota l'impacte del genocidi nazi, que van assimilar la dimensió jueva de la seva lluita.

Sigui com sigui, no tots els veterans estaven disposats a pagar un preu tan alt per apropar-se a les elits de la societat israeliana. Per a alguns, com ara Dora Le-

⁶⁶Vegeu <http://www.youtube.com/watch?v=2IUO75OH99s> (última visita, 26 de juny de 2011).

vin, aquest reconeixement va ser massa feble i massa tardà, i fins l'últim dia de la seva vida no va estar disposada a renunciar a les seves conviccions radicals pel que fa a la necessitat de lluitar per una societat justa. Encara que a finals dels anys seixanta havia tingut que deixar Polònia després que el seu marit fos acusat de sionisme, quan el 2003 el director de cinema Eran Torbiner va preguntar-li si es considerava una sionista, ella va riure i va dir: «No, una sionista no».⁶⁷

⁶⁷ Vull agrair a Eran Torbiner la transcripció d'aquesta entrevista, realitzada el 6 de maig de 2003.